

KIRIM-TATAR EDEBİYATININ İSLAM KÜLTÜRÜ ÇERÇEVESİNDEKİ GELİŞİMİ

Cemile SÜLEYMANOVA*
(Aktaran: Murat ÖZŞAHİN**)

Özet:

Bu yazıda İslam kültürü çerçevesinde Kırım-Tatar edebiyatının gelişimi konumuzu oluşturmaktadır. Günümüzde insani eğitimin yenileşmesi, edebiyat çalışmaları için yeni fırsatlar doğurmaktadır. Bu tür programlarda eserler üzerindeki sorular temelinde ve de bir dizi geleneksel konular temelinde yeni eserleri anlama sorunu ortaya çıkmıştır. Burada Kur'an-ı Kerim'de yer alan metinler ile İslami manzumelerin verdiği fikir ve durumların oynadığı rol ele alınmaktadır.

Anahtar kelimeler: Kırım-Tatar edebiyatı, İslam kültürü, şiir sanatı

Abstract:

The problem of Crimean Tatar literature's development within the framework of Islamic culture is considered in the article. The renovation of the modern humanitarian education opens new opportunities for study of literature. The introduction of questions on the works of writers in the programs and also the new trends in considering a number of traditional topics advanced problem of comprehension of the works, in which the poetics Islamic ideas and images with texts of Koran play an appointed role.

Key words: Crimean Tatar literature, Islamic type of culture, poetics

Sorunun Ortaya Çıkışı ve Çalışmamızın Amacı:

Kırım-Tatar edebiyatında İslamiyet veya Müslümanlık kaynaklı meselelerin mevcut olduğunu göstermek, zamanımızın da güncel meselelerindedir. Edebiyat araştırmacılarının son dönemdeki incelemelerinden de anlaşıldığı gibi, edebî eserleri idrak etme, onlara açıklamalarda bulunma yeteneği, oku-

* Tavriya Ulusal Üniversitesi, Kırım-Tatarcaşı ve Doğu Dilleri Fakültesi, Kırım-Tatar Edebiyatı Bölümü.

** Uşak Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü.

yucunun “kültürel altyapısı”nın (Lihaçev 1997: 426-444) zenginliğiyle sıkı sıkıya ilişkilidir. Ustalıkla yazılan edebî eserin metninde gizli toplumsal işaretleler kodlanmış biçimde yerleştirilmiştir. Kendi durumunda okuyucunun bu kodları görmesi, onları “okuyabilme” yeteneği ise, onun içinde olduğu kültürel ve tarihî bağlarla alakası ile ilişkilidir. Örneğin; Kırım’da millî tiyatromuz diğerlerinden ayrıralı yirmi yıldan fazla oldu. Fakat tiyatro sahnesinde hâlâ ne halk yaratıcılığımızın şaheseri “Tair ve Zore”, “Çorabatır” destanları ne de klasik eserlerimizden M. Kırımli’nin “Hikayet-i Yusuf ve Zuleyha”, Bora Gazi Geray’ın “Dolab” mesnevisi vb. eserler sahneye uyarlandı. Zamanın okuyucusunun bu tür eserleri başarıyla anlayabilmesi, esere akıl erdirebilmesi için, eserlerde karşılaşılan İslami tasvir ve gayelerin farkında olmaması bunun sebeplerinden birisidir. Tiyatro temsillerinin sistematiğini çözümleyebilmek gerekir. Fakat zamanın okuyucusu ise bunu beceremez. Kırım-Tatar edebiyatı, İslam kültürü içerisinde şekillenen yüksek fikir dünyasına özgü bir maneviyata, ahlaka sahip bir edebiyattır. E. Şemizade: “...dünya edebiyatının bir kısım tasvirlerinde, Kırım-Tatar edebiyatı, kendisinden eski ve köklü edebiyatların başarılarını kendi dehası ile özleştirerek, birçok dönemden geçti. Her bir millî kültürü olduğu gibi, bizim edebiyatımızın ilerleme yıllarını da onun karakter ve ilerleyişini ve elbette üslubunu, şüphesiz ki en evvel halkın ömründeki iktisadi, toplumsal ve siyasi şartlar belirlemektedir.” diye yazmıştır.

Bilindiği üzere, Sovyetler döneminde resmî edebiyat araştırmacılığı, edebiyatın temel manasını devrim mücadelesine katılımda görüyordu. İşte bundan dolayı çeşitli okullarda ve üniversitelerde öğrenilecek estetik edebiyat üzerine programlar yapıyordu. Sovyetler dağıldıktan sonra, sosyal bilimlere bir dizi değişime uğradı. Bundan dolayı edebiyat araştırmacılığında, edebiyatı öğrenmede yeni yöntemler araştırılmaya başlandı.

Her muhit değişikliğinde, edebiyat sahasında çalışan uzmanlar, ortaya çıkan imkânlardan faydalanarak bilgilerini arttırmaktalar ve bununla beraber kendi dünya görüşlerini, edebiyat hazinemize ilgilerini geliştirmekteler. Millî edebiyatımızın özelliklerini daha derin ve geniş kavrayabilmeye çalışmaktadırlar.

Klasik edebiyatımızın özgünlüğünü görmeyi istiyorsak, onun köklerini kültürümüzde aramak gerekir. Çünkü halkın dünya görüşü ve sanat anlayışı, bu millî kültür çerçevesinde şekillenmiştir. Bu edebiyat teşekkülünü gözetmek için ise, edebiyat araştırmacılığında kullanılagelen bilimsel tarzdan yararlanmak gerekir. Toplumda çeşitli kültür ve çeşitli sanatsal düşünce tipleri bulunmasının temelinde bu yol yatar. Örneğin; bu yolu M. M. Bahtin, *Tvorçestvo Fransua Rable i narodnaya kultura Srednevekovya i Renesansa* adlı kitabında kullanarak, Rable’nin oluşturduğu tasvirleri incelemiştir. M. M. Bahtin, Rable’nin sanatsal mirasını incelerken “edebiyatın kendi evinde şekillenmesi” gibi bir anlamı yerleştirdi ve Rable’nin sevdiği tasvirleri “ken-

di evlerine” yerleştirerek onları inceledi. İ. A. Yesavlov ve V. İ. Melnik ise Rus edebiyatının millî-manevi özelliğini tahlil ve tayin etmek için Rus klasik eserlerini ve onları oluşturan çevreyi öğrenmek gerekliliğini ispat edip, Rus edebiyatının Hristiyan kültür tipinde şekillendiğini göz önüne alma zorunluluğunu göstermişlerdir.

Kırım-Tatar edebiyatını doğru anlamak, onun özelliğini görmek için İslam kültür tipini derin şekilde incelemek gerekir. Elbette, Kırım-Tatar edebiyatının şekillenmesini yalnız İslam kültürü ile sınırlamak doğru değildir. Buna dayanarak folklorda İslamiyetten önceki dönemde Gök Tanrı, Şamanizm, Budizm, Maniheizm gibi dinlerin izleri görülebilir. “İslamiyetten önce genel Türk edebiyatının başlangıcı tam olarak belirlenemiyor. Çok eski tarihlerden başlayarak aşağı yukarı XI. yüzyıla kadar sürer.” Eski destanlarda karşılaşılan, göçebe halklara ait özellikler, devlet ve teşkilat derecesine ulaşan mefkureler oluşturabilme yeteneği, tabiata sevgi, ata özel ilgi duyma, kahramanlık gibi karakteristik çizgiler milletimizin geleneklerinde yaşadı. Örneğin, Bekir Çobanzade’nin “Oğurlu Collar (Uğurlu Yollar)” hikâyesinde görülmektedir. At ve ava merak, büyüklere saygı geleneği, ırz, namus ve aile sağlamlığı örnekleri, A. Ozenbaşı’nın “Dünümüzün Canlı Levhaları” eserinde, her dönem için büyük değerle anlama sahiptir ve edebiyatımızda da yaşamaktadır. Anlaşıldığına göre, genel Türk kültürünün Tatar kolu Kırım-Tatar edebiyatının temel taşlarından biridir. Tarihî dönemlerden başlayarak edebiyatımız, İslam dinine ters gelen noktaları ortadan kaldırıp İslam dinini yüceltecek bir forma dönüşüp yaşadı. Buna örnek olarak “Edige” destanı da gösterilebilir.

XI. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar devam eden dönem, gelişimini sürdüren edebiyatımız için zengin ve kendi özelliklerini kazanabilen ve edebiyat tarihinde çok değerli bir devirdir.

Yukarıda anılan dönemde gelişen “edebiyatın asıl rengi İslam dininin getirdiği medeniyet ve kültürdür”. İslam kültürü Kırım-Tatar klasik edebiyatına yeni özellikler katmıştır.

İslam medeniyeti ve İslamiyet döneminde şekillenen edebiyat, milleti bütünüyle bu duruma layık olan bir millî karakterin sahibi derecesine yükseltmiştir. Ahmet Kabaklı; “*Türkler, göçebelikten gelen bütün teşkilatçı ve disiplinli ilerleyişlerini en güzel şekilde muhafaza ettiler. Millî geleneklerini ve dillerini unutmayıp, kaybetmeyerek Müslüman oldular. Bu durum hem Türk toplulukları için hem İslamiyet için yararlı sonuçlar meydana getirdi.*” der (Kabaklı 1997 II: 88).

XIX. yüzyılın ikinci yarısında ise, kültürümüzde ve buna bağlı olarak da edebiyatımızda Avrupa ve Rus edebiyatı ile çeşitli siyasi eğilimler etkisini göstermiştir ve sonunda Sovyet ideolojisi altında kalıp büyük kayıplara uğramışsa da kazançlar da elde etmiştir. Fakat edebiyatta İslamiyet öncesi Türk

kültürünün yeri, edebiyat araştırmacıları tarafından yeteri kadar olmasa da öğreniliyordu. Edebiyat araştırmacıları için Sovyetler dönemindeki edebiyatımızda, komünizmin etkileri dikkatten kaçmadı. Bununla birlikte edebiyatımız, İslam kültür tipi çerçevesindeki bir bakış açısı ile incelenmedi. Öncelikle, böyle bir yaklaşım Sovyet döneminde yasaktı. İkinci sebep ise belki de İslamiyetten sürekli uzaklaşmamız dolayısıyla bilgimiz çok zayıf kaldı ve bu sorunu ortaya koyamadık.

Yukarıda değindiğimiz gibi, Kırım-Tatar edebiyatını doğru okumak ve anlamak, onun özelliğini görmek için, İslam kültürünün temellerini bilmek hatta bunu göz önünde bulundurmamak gerekmektedir. İlk edebî klasiklerimizden M. Kırımlı'nın "Hikayet-i Yusuf ve Zuleyha" adlı eserine dikkat edelim. Eserin konusu, Kur'an'da "Yusuf" suresinde geçen olay esas alınarak oluşturulmuştur. A. Kokiyeva ders kitabında, bu eser için şunları ifade eder: "*Kahramanların davranışları, umutları, Allah, fani dünya, baki dünya, cezalanma gibi anlayışları sıralıyor. M. Kırımlı, gurbet, özlem, din ve iman gibi meselelerin önemini ifade ediyor. Dünyevi varlığa kâfi derecede kıymet vermemeye, dünyanın lezzetine aldanmayıp Allah'a itaat etmeye davet ediyor. Anlatılan durum ve olayların, Allah'ın kudreti ile meydana geldiğini beyan ediyor.*"

Kırım'da İslam'ın tamamen yayıldığı zamanlardan başlayarak destan ve efsanelerin konuları içerisine peygamberlerin, sahabelerin hayatları alınmıştır. Örneğin; Gazi Mansur'un tasvirinde halkımızın peygamberimize ve onun çağdaşlarına duyduğu sınırsız sevgi ve saygıyı görürüz. Gazi Mansur hakkındaki rivayetler, Sovyet dönemine kadar ulaşmıştır ve klasik yazarımız U. İpçi "Gazi Mansur" eserinin konusuna esas olarak bu tasviri kullanmıştır. Orta çağ klasik edebiyatına gelince; bu dönemde edebiyatımıza İslam idealizmi, İslam düşüncesi ve İslam ahlakı hâkim olmuştur. Eserlerde Allah'a sevgi, İslam düşüncesi ve halkın fikrî hikmetleri aksettirilmiştir. Örneğin; Bora Gazi Geray'ın "Dolab" mesnevisinde kaza ve kader, Allah'a tevekkül gibi mevzular yansıtılmıştır. Mustafa Müdami'nin eserleri, Sofu Mehmet Geray Han'ın "ilahi"lerinde gönül ızdırabı, hasret, yalnızlık ve Hakk'a kavuşma arzusu motifleri yer almaktadır. Orta çağ edebiyatını anlamak ve anlatmak için, elbette İslam dininin hükümlerini bilmek gerekir. Aksi takdirde kaza ve kaderin, yaratıcıya tevekkülün, Allah'a kavuşma arzusunun manasını anlayamayız.

Tasavvuf, Kırım-Tatar edebiyatında önemli bir yere sahiptir. A. Kabaklı *Türk Edebiyatı* adlı kitabında ele aldığı gibi; "...tasavvufun kökleri, İslamiyet ve şeriat ile sıkı sıkıya ilişkili yüce bir inanç, düşünce sistemi, yaşayış tarzı"dır. Klasik edebiyatımızda Mustafa Müdami'den başlayarak baba oğul Afifeddin Abdulla bin İbrahim (ö. 1640, "Afifi") ve Abdulaziz bin Afifeddin Abdulla (1611-1694/95, "İzzi"), Âşık Ömer, Mehmet Fakriy, Hicabiy Abdalbaki (1737-1822) ve diğerleri tasavvufa ait edebî eserler yazmışlardır. Şair İsmet

bin Şuayb Çelebi'nin "Kefe" destanının konusu, Kefe'de baş gösteren bulaşıcı hastalık ise; amacı da, bu ağır duruma çare bulmak için hidayete erişmektir.

"Kapladı Kefe'yi, pis bir zindan etti

Kefe'ye bir *hidayet* ulaşıyordu." diye yazar.

Yeni dönem edebiyatına müracaat edenlerimiz "uyanış dönemi"nde yazılan ve memleketimizde olan edebî eserler, hoca ve âlimlerimiz tarafından, belki de ziyadesiyle öğrenilmiştir. Bundan dolayı o dönemin eserleri üzerine eleştirel makalelerde farklı görüşlere tesadüf edilir. Bilindiği gibi XIX. yüzyılın ikinci yarısında kültürümüz derin durgunluklar ve buhranlar içinde kalmıştır. Aydınlar, oluşan duruma çare bulmak için milletin manevi dünyasını, ruhsal vaziyetini iyileştirmeyi doğru görürler. Kırım Hanlığı işgal edildikten ve devlet kurumları dağıtıldıktan sonra, tabii ve dinî hayat; buna bağlı olarak da dinî ilimlerin öğrenilmesi de oldukça aksamaya başladı. Mektep ve medreselerde dinî ilimlerin öğrenilmesi ve öğretilmesi konusu herhangi bir gelişme kaydetmedi; aksine geriledi. Halkın yaşamında "şeriat kanunlarına nispeten geleneklerinin üstün durduğu"nu (G. Seyitvaniyeva, "Yanı Donya (Yeni Dünya)" 2010, 17 Aralık) görebilmek mümkündür. Millet zor bir durumda olduğunda yaşamını kaplayan paslardan arındırmak niyetiyle ediplerimiz, kendi sanatsal eserlerini, oluşturduğu tasvirler vasıtasıyla toplumun en zayıf yönlerine tesir etmeye çalıştılar.

A. S. Ayvazov "Neden Bu Ala Kaldık? (Neden Bu Hâle Düşük?)" piyesinde Abdul Vatan ve Abdul İslam karakterleri ve bunların tasvirleri vasıtasıyla kendi vatandaşlık pozisyonunu bildirip okuryazar genç ve yaşlıları etkilemeye çalışır. Piyes içerisinde yazar, toplumun sağlaşmasından, İslam'ın aslına dönmesinden ve milletin vatanseverlik ruhunun güçlenmesinden yana olduğunu gösterir ve bunları okuyucuya aktarmayı amaç edinir.

N. Çelebicihan'ın şiirleri, tasavvuf geleneklerine uygun olarak yazılmıştır. Bu şiirler esasında "yarık"a arzusunu yegane doğru yol olarak gösterir. *Yarık* anlam olarak öğrenilmek istendiğinde anlamını tasavvufta aramak gerekir. Doğal olarak bu kavramı İslam diniyle bağdaştırmazsak, N. Çelebicihan'ın eserindeki derinliği de yakalayamayacağız.

B. Çobanzade'nin "Oğurlu Collar (Uğurlu Yollar)" hikâyesine bir bakalım. Eserin amacı, Kırım-Tatarlarının maneviyatının, ahlakının zayıfladığını göstermektir. Çobanzade, incelik ve büyük ustalıkla, basit durumlardan yararlanarak zayıflamamızın sebeplerini de sonuçlarını da oldukça açık ve etkili şekilde gözler önüne serer.

A. Özenbaşı'nın "Dünümüzün Canlı Levhaları" eserini ele alalım. Levhaların başkahramanı, yaşamı boyunca kazandığı başarıları, yüksek düzeydeki ahlakı ile elde etmiştir. Son olarak da günümüze müracaat edelim. Son dönemlerin edebî eserlerinden "Baba ve Oğul" hikâyesinin yazarı, sayılı ne-

sircilerimizden T. Halilov, milletimizin tarihinde geri dönüş döneminin ağır yıllarını kahramanın hatıralarında yansıtır. Vatana geri dönen yurttaşlarımız, Kırım'da ömür sürmek için toprakları zapt etmek zorundadırlar. Zapt etmekse çoğunlukla hâkimiyete karşı çatışmaları getiriyordu. Böyle bir çatışma öncesinde vaziyet oldukça gerginleştğinde vatandaşlarımız, bütün cesaretlerini toplayarak milislere karşı sıralar ile barikatlar kuruyorlar: “*Cemaat! Bu canavarlar daha ne kadar kanımızı içecekler? İleri! Allahu ekber!*” diye bağırarak milislerin üzerine arslan gibi atıldık, Allah'ı anarsan korkunun ne olduğunu bilmezmişsin, hatta ölüm bile gözüne görünmez.” Örnek olarak gösterilen bu üç satırın içerisinde Kırım-Tatar halkını tarihte meşhur eden gücün yansımasını görmek mümkündür.

2005 yılından başlayarak edebiyatımızın derin bir buhran içerisinde kaldığına bakmadan az da olsa genç kalemler ürünler vermekteler. Onların kalemleri daha pek keskin değil, ama ümit ediyoruz ki attıkları adımlar doğru yoldadır. Gençlerimiz kendilerini İslam kültürü içerisinde hissettiklerinde onların eserlerini anlamak da mümkün olur. Örneğin “İlham” kulübünün öğrencisi S. Karaşayeva “Soñki Yaprak (Son Yaprak)” hikâyesinin yazarıdır. Eserine bir epilog olarak da bir hadisişerifi almış ve eserin amacını bu hadisin hikmeti içerisinde göstermiştir.

Gelecekteki Araştırmaların Gelişimi:

Araştırmacı, edebî eserlerde dinî durumları öğrenirken, bu konuda yeterli bilgiye sahip olmalıdır ve kendi işinde nesnel prensipler üzerinde durmalıdır. Filologun amacı, olguları öğrenmek ve tahlil etmektir.

Kaynaklar

- Çobanzade, B. (2009), *Menim Yazılarım*, Tarpan, Simferepol.
- Kabaklı, A. (1997), *Türk Edebiyatı I-II*, İstanbul.
- Kokiyeva, A. (2002), *Kırım-Tatar Edebiyatının Tarihi. 9. Sınıf İçün*, Simferepol: Kırım Devlet Okuv Pedagogika Neşriyatı, Simferepol.
- Kriçinskiy, A. (1919), “*Oçerki Russkoy Politiki na Okrainax*” *K İstorii Religioznix Pritseniy Krimskix Tatar*, İzdaniye soyuz musulmanskoy trudovoy inteleğentsii, Baku.
- Lihacev, D. S (1997), *Kultura kak tselostnaya sreda//Ob İnteligenstii* (Sbornik Statey), San-Petersburg.
- Memetov, A. (2006), *Kırım-Tatar Tilinin İmla Lugatı*, Kırımdevokupedneşir, Simferepol.
- Miroşeiçenko M. M., Kandim Yu. U. (2003), *SostaviteliGolov, spets. red. lit. movaminats. menşin Ukrain*, Kiev.
- Ozenbaşı, A. (1997), *Kırım Faciası. Saylanma Eserler*, Simferopol.
- Şemizade, E. (2000), *Edebi ve Tenkidiy Makaleler*, Dolya, Simferopol.
- Usein, Kemal (2007), *Kırım-Tatar Edebiyatı Tarihi. Kadimiy Devir*.